

ԱԹԷՆԻ ՀԱՅԿ. ԱԶԱՏ ՏՊԱՐԱՆ

ԻՄ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐՍ

«Միութեան» 20րդ թիւին մէջ երկու գիտողութիւններ կարգացիւ «Արմէն» և «Հիւսիս» ստորագրութեան, որոնց կողմէն ներկայիս պատմական, ոչ թէ վիճարանիկ տեսակետ, այլ ինքի՛ր պարզելու և լուսարանելու մտքը: Թէև մասնաւոր նամակներու հրատարակութիւնը միջոցաւ այդ յուզումը խորհրդներու մասին բացատրութիւն տուած եմ, տակաւ այժմ հրատարակուեց ևս մի գիտողութիւնները տարբեր կերպով մը կը յայտնուին. հետեւաբար անոնց պատմականն ալ կ'արժէ տարբեր կերպով տալ:

Նախ Պատմիչն «Արմէն» ստորագրութեանը գիտողութեան մասին իմ գիտողութիւններու յայտնեմ:

— Թէ ո՞ր էին այս խելացի ու բանիմաց գրողները, երբ նրա յեղափոխութիւնը իր առաջին քայլերն կ'առնէր, ոչ քիչ դիտէ: Թիւրք իրենք ալ մտածած են: Պ. Արմէնը այս գիտողութեան պատմականը շատերու կը պատկանի, միայն մենք, մեզ ուղղուած լինելուն համար մեր կողմէ կը պատմականներ, իր անձնական արգարացում:

Այո՛, սիրելի պ. Արմէն, այն ատենները մենք վատէճ գործող կեդրոնի ձեռնահասութեան, անկեղծութեան և հեղինակութեան վրայ, պարզ գործիքներ եղած էինք, (և այսօր զուգուր, ինչպէս բոլոր Տաճկահայերը, ոչ քիչ կ'առաջնակի ուրանալ ասիւն: Եւ այն ատենները, գործի բարեբաղդը բոլոր կողմէն, մեր աչքերը բացող զէպքեր և իրողութիւններ տեղի չունեցան, հետեւաբար միևնոյն կայր վատմանութիւնն ու հետեւողութիւնը շարունակեցին, Ս. Գործին անկեղծ պրտով և բուռն եռանդով նուիրած լինելուն համար, մինչև որ նորանոր գէպքեր ու գործողութիւններ մեր աչքերը բացին և մեր սիրտը մեզ զգացուցին:

Անձ մէկը այս միջոցին կը ներկայանար մեր պարտականութիւնը, պէտք էր կատարել զայն, ինչպէս որ գիտած էիր ո՞ր է ինչ. . . ակնարկութեամբ ճիշդ այն ատենը ո՞ր էինք. . . բանտը: Այո՛, սիրելի, մեր բոլորի ձայնը մեր կոկորդի մէջ իսկ խղուեցաւ (իմ մասին կը խոսի միայն), մեր ձեռքերը կաշկանդուեցան արտաքին յարաբերութիւնէ զընկուելով, և ինչպէս կարելի էր կատարել մեր այդ սրբազան պարտականութիւնը:

Գիտէ՞ք ինչպէս բացուեցան մեր աչքերը և մեր վատմանութիւնը խախտեցաւ. կեդրոնի նկատմամբ. համառոտակի պատմութիւն:

1888-1889-ի միջոցներին Տաճկաստանի հայաբնակ գաւառները դեռ նոր առաքելներ զրկուած էին, որպէսզի յեղափոխական գաղափարը պրոպագանտ ընեն և կոմիտէներ կազմակերպեն բոս Հիմնական ծրագրի Առաքելները դեռ հայրիկ կրկու երեք գաւառ լքած՝ կարծիք ցոյցը երևան եկաւ, քիչ յետոյ անոր յաջորդեց Պատրիարքարանի ցոյցը: Ժողովուրդը ապշած մնաց, տակաւին գաղափարը չտարածուած, հարկաւոր պարտաւորութիւնները շտանգ յայտնի ոյժեր չգոյացած, այդ կանխահաս շարժումները ապագայ գործնէութեան մեծ հարուածը տուին, նոյն իսկ առաքելները զարմանալով այդ կանխահաս շարժումներու լուրն իմանալով և չհաստատեցին իսկ: Այդ շարժումներով միայն կառավարութեան խիստ ուղղորդութիւնը հրաւիրեցինք Հայ Ժողովուրդին վրայ և բանտերը հայերով լեցուեցան ամեն տեղ, եթէ ժողովուրդը մի քանի մըլուտած զէնքեր առնէր, անոնք ևս ձեռքէ ելան խիստ խուզարկութեանը պատճառաւ:

Այս առաջին զէպքերով մեր հասարակը քիչ մը խախտեցաւ. կեդրոնի հեղինակութեան և ձեռնահասութեան մասին: Մեր երկրորդ յուսալարութեանը մեր գլխիկը ձեռք ձգեցին իրենց: Առաքելները մի քանի անձերու միջոցաւ կոմիտէներ կազմելով Հնչակի ծրագրի լուրի գործարարութիւնը ամոնց յանձնեցին: Սակայն կոմիտէները, կամ լաւ ևս Հայաստանի Ժողովուրդը գործնական արդիւնքի՛ կ'ապաստէր, իրենց գրածով գէնը կը խնդրէր: Առաքելները խոստացան իրենց հասցեն կարի կղած զէնքերը և նոյն իսկ զէնքերու գտնուած տեղը իսկ յայտնեցին և որոշեցին մէկը զրկել այն տեղ ու կ'աւտ աս տ գէնքերը պիտոգործուէ համար: Սա ևս ըսեմ, որ այն ատեն տակաւին ցոյցերը չէին սկսած և կատարելութեանը մեծ ուշադրութիւն չէր դարձուցած, հետեւաբար շատ հասանական էր հաւատալ զէնքի գոյութեան և փոխադրութեան գիտողութեան:

Մեր ընտրած անձը (տակաւին ողջ է, նոյնպէս ողջ են երկու առաքելները) ցոյց տարած տեղը գրեց, եօթն օրուայ ճանապարհէն, առաքելներու մասնաւոր գիրք յանձնեց այն կեդրոնի կոմիտէի անդամներ (որոնք ողջ է դեռ) և ձեռքերը պարագայ կ'արձայ: Ինչո՞ւ այս խաբելու միջոցին զիմած էին առաքելները,

ինչո՞ւ ստեցին. տակաւին մեզ յայտնի չեն պատճառները. միայն մեր աչքերը բացին իրենց այս անկեղծ ու անտեղի ստախոսութեամբ, և ժողովուրդը ոչ ոք մի քիչ կ'ապահով վերաբերուի:

Մեր աբերը. ինչպէս յիշեցի, բացուած էին, մեր պարտականութիւնը կատարելու ժամն հնչած էր, սակայն ամբողջ, նոյն իսկ այդ անտեղի ցոյցներուն պատճառաւ մենք իսկ ինկանք բանտերն, դատաւարաւորեցանք մահուան և վերաքննիչ պատարանէն հրաշքով կամ բաղդաւոր դաճաղիկութեամբ մը միայն կրցանք ազատիլ: Ազատութիւնը մեզ միայն մեզ կը ներկայանար մեր պարտականութեանը, այսինքն բոլորեւ կեդրոնի անձնականատեղեան և միապետական դրութեան զէմ:

Սակայն այդ միջոցին մեր միջոցները չէին ներքի որ մասնաւոր թիւրք մը հիմնէինք, մասնաւոր որ Տաճկաստանի մէջ կը գտնուէինք և միանգամայն կասկածելի ու մասնաւոր եղած էինք. սկսեալ միւր գաղափարաւոր ընկերներով շարունակել Ս. Գործը և մեր գիտողութիւնները պահել յարմար միջոցի մը: Դժբաղդաբար այդ յարմար միջոցը ներկայանալու պահուն, այսինքն մեր ճամբարացած միջոցին դարձեալ ձեռքարկուեցանք և մասնաւորութեան մը զէմ գտնուելով՝ կրկին բանտերու խորքեր վազուեցանք բանտին մէջ 30 ամիսներ ևս մնալով և դարձեալ վերջնականապէս մահուան դատապարտուելով՝ իսպառ կորուսինք մեր յոյսը: Սակայն իմ համար հընք քիչ զարք անցած չէր. պահպանուելու հրեշտակի մը ձեռքով դարձեալ մահուանէ ի կենսա վերադարձայ. . . և դարձեալ սկսայ հետեւել իմ պարտականութեանցս, միայն այս անգամ բոլորովին հեռանալով անձնական և միապետական կեդրոնի մը մասնակցելէ և չուզելով դարձեալ պարզ գործիք մը լինել եսական և կամայական քաղաքացիներու, ընտրեցի իմ գործնէութեան ասպարէզը Հ. Դաւանկուութիւնը:

Չունենալ յիշել, թէ երկու կուսակցութեանց զէմ գլխաւոր կոմիտէներու մէջ Հ և Մ մեր աչքի գործնէութեանը գաղափարը մտցնելու և գործնական ներս սկսելու համար ամեն ջանք ի գործ դնելէ և յուսակալ արդիւնքի մը չհասնելէ յետոյ միայն ընտրեցին Դաւանկուութիւնը: Եւ արդէն զէպքերը իրար կ'սփռուէին ամեն տեղ և կամայական կեդրոնի մը ձեռքով կ'արձայ: Եւ արդէն ինչպէս կարելի էր կատարել մեր այդ սրբազան պարտականութիւնը:

2.— Պ. Արմէնի այն ակնարկութեան թէ՛ «Որոշ պատճառով չկար և տակաւին չկայ կամ այն մասին գործելու դաշտ ընտրելու», մեր պատմական արդէն որոշ գրուած և բացատրուած է նախորդ յօդուածներու մէջ, մարդ աղտաւ և չհամոզուել և կամ իր համոզումն չփոխել, այդ մասին չենք ուղղորդել քննարկեցինք, միայն այս տեղ կ'ուզեցինք յիշեցնել պ. Արմէնի թէ շատ լաւ պատճառներ կային մեր ակնարկած վայրը գործելու դաշտ ընտրելու, ասոր վրայ են նոյն իսկ Դաւանկուութեան «Թուցիկ» թիւերը և «Դրօշակ» օրկարը, այն ատեն ինչո՞ւ հրաւեր կը կարգաւորել շուտով օգնելու, եթէ իսկապէս մենք օգնէինք (յեղափոխականները ըսել կ'ուզեն, ժողովուրդը արդէն իր պարտականութիւնը մասամբ կատարած էր ինքնապէս և պարտաւոր էր անհամար մասնակցելու. եթէ առաջնորդող ունենար, քայք անք ինչ օգնութիւն հասցնէինք այն տեղին: Երբ յանուն անհոգ 50,000 մտ ռուբլիներ հաւաքեցինք. . .) յեղափոխութիւնը այնտեղ անհէջ կը մնար և գէթ կրեւել: Զափ քրտուելը մը ձեռք բերելու յոյսը կ'ունենայինք: Բանի որ այդքան նպատաւոր պայմաններու մէջ օգնելու յոյս չուներ, ալ ինչ կը պահանջէինք այլուր, մեր շատ անհոգաւոր պայմաններով. . . և Անհրաժեշտ է մին ընդունել և միւրը մերմէլ, ո՞րք են մեր փառստերը:

3.— Պ. Արմէնի այն ակնարկին թէ «Այսպիսի պարագայից տակ խոյս տալը հարկաւորութիւն կը նշանակէ չը հաւատալ իրենց քաղաքացիներ և աշխուկը պատմականներ, ընդհարումները» չեն նշանակել «ցոյցներ, մեր խօսքը ցոյցներու վրայ եղած է և ոչ թէ ձեռք յիշած ընդհարումներու, ուրեք անխուսափելի էին թիւրքերը:

4.— Պ. Արմէն կ'ըսէ «Պապը-Ալիի ցոյցն Անգլիոյ վրայ ձեռնուած էր, ինչ կ'ըսէ արդիւնքը. գէրեքէ անհոգութեանը»:

վարէն կը խնդրենք որ լոկ ենթադրութեամբ չիտանք, և ենթադրութիւնները դրաւոր փաստերու կարգը չը դառնանք: Պ. Արմէնի այս բաժնիները լոկ ենթադրութիւններ են, այն ատեն Հնչակեաններու տարածած սուտ լուրերն են, և ես կը ցաւիմ որ ինքը Դաւանկուական ստորագրելով հանդերձ բոլորովին իրազէ կ'է կ'ըսած Հնչակեանի Պոլսոյ այն ատենուան կոմիտէին խաղերուն, և անոնց սուտը իբր ճամբարն լուր մեզ փաստ կը ներկայացնէ:

Անձ այս մասին իմ գործաւ ր փաստը ներկայացնեմ ձեզ և եթէ հարկ լինի ճշմարտութիւնը հաստատելու:

Պապը-Ալիի ցոյցը դեռ տեղի չէր ունեցած, Մայիս 11-ը ծրագրելով Մուշ-Թանին ներկայացուած և ձգձգման մէջ էր: Պապը-Ալիի ցոյցն 10-15 օր առաջ պատկէ ունեցող խիստ մտերմօրէն տեսակցելու Անգլիոյ դիւանագիտութեան ներկայացուցիչ Սըր Ֆրիդլիպ Բըրքիի հետ: Այլ և այլ խօսակցութեանց մէջ դիւանագիտ. ինչք ինչ հետեւեալ խօսքերը, թէ և կանխաւ յիշած եմ, սակայն դարձեալ կը կրեւեն:— «Հայերը Անգլիոյ վրայ բնաւ յոյս չունէին. չեն, բանի որ Ռուսիոյ ընդդիմութիւնը կայ. Անգլիա բան մը չէ կարող ընել, Հայերը պէտք է հանգստիս կենան և զոհ լինին առաջմտնուած ծրագրի՝ պարտականութեան. ապագային այդ ծրագրի ընդդարձակելու շատ յոյսեր կան, եւայնոս:

Եւ այն ատեն դեռ պահին այս խօսքերը հաղորդելով Պապը-Ալիի ցոյցը կազմակերպող ու վարող անձնատուութեան, այսինքն Հնչակեան կոմիտէին այն անգամին, որ ամեն օր կը ճանչնայ զայն և անոր դաւաճած գործը: (Պապը-Ալիի ցոյցին և զայն վարողներուն նկատմամբ մեր յայտնութիւններն ժամանակին լայն կը տեսնեն, ապացոյցներ, փաստեր, վերկաներ և իրողութիւններ պիտի ներկայացուին, ոչ թէ լոկ ամառատանութիւն, ինչպէս այսօր շատեր կ'ընեն): Այդ դաւաճանքը աւելի օտար թեւադրութիւններէ ստիպեալ քան թէ համոզում, ինչ պատմականաց թէ «ցոյցը անհրաժեշտ է, Հայական խնդիրը սաւառ է, պէտք է տաքցընել, եւայնոս:» Եւ ինչպէս դեռ պահին խօսքերը, սակայն դարձեալ անգլիոյ ինչ մնաց և քննիմարով մը աւելի ճիշտաւորելով՝ հետագա հետեւեալ խօսքերը իբր թիւն ծայրեցրեցին «— Տեսէ՛ք, ինչպէս նման շտանգուած ցոյց մը պիտի լինի, Հնչակեանները մեռած չեն—: Վարձքը կատար ճիշտը, որը հընչայն դաւաճանութեանը գործնի վարձարարութիւնը արդար ձեռքերէ թէ և ընդունեցիր. սակայն շար ստանալներ օգնութիւնը հասան, և հարուած վերկացուցին, որպէսզի արդիւն և կենդանի աչքը տեսնեն 200 000 անմով զոհերու ուրախակները.

Ո՞ր կը մնայ Անգլիոյ վրայ ձեռնուած Պապը-Ալիի ցոյցը, պ. Արմէն: Դեռ պահին խօսքին պէտք է հաստատալ թէ՛ ցոյցը կ'արմատականորէն: Փառք Աստուծոյ, որ «Հնչակ» եւս այդ մասին շատ բան գրեց, շատերուն չպիտոցածը հաստատեց: Իբր բուն արդիւնք:

5.— Եւրոպական քաղաքականութեանը որպիսի ալ ըստ երեւոյթին յեղափոխական և փոփոխական երեւոյթ, հիւսնակներն մէջ աւելի իր որչ ծրագրի ու ուղղութիւնը, մեզ պէտք է դիտանալ այդ հիմնական որոշ ծրագրեր և ուղղութիւնը, միևնոյն ատեն պարագաներու բերումը անոր կրած փոփոխութիւնները:

6.— «Հայք տէրութիւն մը չկաղմուելով» մեր քաղաքացիները նշանակական դրսի պիտի մնային: Կ'ըսէ պ. Արմէն: Միտք, ճշմարիտ ըսելով, այս պարագաներուն բուն միտքն ու հոգին Հնչակցանք: Տէրութիւն մը կ'ըզգած լինեցան և հրամայու պայման չէ մեր ունեցած քաղաքացիներուն նշանակութիւնն ստանալու համար, բուսական է որ մեր քաղաքացիները ճանչցուածներն յայտարարութիւն ունենան և չփոխեն մէջ լինին եւրոպական զանազան դիւանագիտութեան հետ: Դա ժամանակ անշուշտ կ'ունենան իրենց նշանակութիւնն և օգուտը:

7.— Արմէն Հայ քաղաքացիներու մասին խօսելով կ'ըսէ— «պէտք էր լինէին կատարել քաղաքացիներ, ծրագրի խօսող, հարուստ և արտաքին աշխարհին ճանչցուած, մեր մէջ կը պիտի լինէին արդիւն անհոգութեանը: Ընդհակառակը չէին պիտի սկսէին, ձեռք յիշած յատկութիւններով օժտուած բուսական թուով անհոգութեանը և ունեցինք այժմ. խնդիրը անհոգութեանը օգուտը միայն վրայ է և, հրապարակաւ չեմ ուզիր յայտնել այդ անհոգ անուանները, ապալին կ'անքին հեռատու ամեն Հայ կրնայ իր մասերուն վրայ համրել այդ յայտնի Հայ անձնատուութիւնները:

8.— Պ. Արմէն կը գրէ «Անհոգութեանը միջոցներ, որ վարձք լին լուսադիրներ մեծ տէրութեանց արտաքին պաշտօնատանց մէջ գէթ—» Եթէ աշխատելը կարող էինք ունենալ և պէտք է ունենայինք մեր յեղափոխութեան սեփական գրամագլուխը: Եթէ անպիտ տեղը չմտնէինք տըր-

ւած և հանդանակուած դրամները, այսօր կարող էինք ունենալ բաւական պատկառելի գրամագլուխ մը: Ի՞նչ է մեղադրութեանը, մենք թէ ժողովուրդը: Ժողովուրդը, պիտի պատմականներ թիւրքս միակողմանիներ, սակայն ժողովուրդին կը ցոյց տըւենք վատանքի կեդրոն մը, որ միևնոյնատեղ վատան ձեռքերով յանձնէր իր ազատ կամքը իր հարկեր հաղարները, միթէ՞ պակաս են մեր մէջ այս կարգի խոյրը նուիրատուութիւններ ու կտակներ, պակասը միայն վատանքի և հանրածանոթ մարմինի մը գոյութիւնն էր: Նորէն ժողովուրդը շատ մեծ նպատակ տուաւ, նպատակը Հանդանակներն, որ չէր գիտել թէ որք կ'ուտար, ինչ նպատակի կուտար: Որք ուղղուած լինելուն համար տուաւ, որք ամօթի համար տուաւ, և աւելի կարծախորտներ և կամ կատակոտները վրայի համար տուին և կարող ու շտուղներ ալ կը գտնուէին: Ինչո՞ւ: Պէտք է այս ինչո՞ւն վերլուծենք, պատճառն երևան հանենք:

9.— Պ. Արմէնի եզրակացութեան զէմ մենք ալ կ'ըսենք, ինչ որ չէր պատահիր և չպիտի պատահիր ազատութեան խնդրի մը, եթէ. . . , խնդիրը այս և թէ է ինչ վրայ է. եթէ չարիքներ մեր պատմութեամբ ոյժերուն զօրութիւնը, լիթ գիտնայինք մեր գործին մեծութիւնը և զգայինք անոր պատմականատուութիւնը, եթէ կըլուսագաւառէինք պարագաներն և հանգամանքներն, եթէ կուսակցութեանը լինէինք ժողովուրդին և միջալայրը և վերջապէս եթէ «Միութեան» ձախարարութեամբ և թէ է ներքին և արտաքին ի նկատի: Ամեն բան անցնելէ յետոյ դիւրին է ըսել, «եղաւ ինչ որ պիտի ըլլար, քայք եթէ խնդիրը բնաւ վրայ է, կարելի է ըսել չեղաւ, ինչ որ արդէն չպիտի ըլլար: Իսկանը, ամեն բան չկատարուած պէտք է ըսել ըրենք ինչ որ պիտի ըլլայ:»

Գաղտնի պ. Հիւսիսի առաքելութեանը, երկու խնդիր կը յոգէ պարտը, վերին ժողովուրդին և անոր պատմականութեան խնդիրները, որոնց համառոտակի կը պատմականներ:

1.— Վերին ժողովուրդը համար հարկաւոր է, որովհետեւ ամեն կուսակցութիւն չունի կեդրոնէն «անկախ» կոմիտէներ կամ պիւսօներ, հետեւաբար կարելի չէինք գործնական տեսակետը համարելու գործը: Եւ կարող ամեն կոմիտէ կամ պիւսօ եթէ պատմի որ ուղղուած ընէ, ընդհանուր պատմականութեան ծրագիրը չգործադրուիր, տարբեր բան է Դաւանկութեան ծրագիրը իր առաջ ունենալու իրաւունքը: Այն ատեն կուսակցութիւնները պէտք է վերանայ կամ միանան Դաւանկութեան, որպէսզի պ. Հիւսիսի ըսածը գործադրել լինի. այս ալ համարախօսութեան չէ, այլ անպայման ձեռնուած, որ մեր ծրագրին դուրս է:

Մեր առաջնորդած կերպը պիւսօներու կամ կոմիտէներու իրաւունքը չընդարարելու, անոր դարձեալ ազատ կը լինի իրենց կուսակցութեանը ծրագրի համեմատ գործել անկախ, միայն պարտաւոր կը լինին ընդհանուր ժողովին մի պատգամաւոր տար, ընտրելու համար վերին ժողովը: Եւ միթէ՞ պարտն Հիւսիսի չլինէր որ գործերը արդէն այսպէս կ'ընէինք. նոյն իսկ Դաւանկութեան մէջ, զանազան շարժումներ տեսնելու ատեն, միթէ՞ ընդհանուր ժողովները մասնակցողները չեն պատկանելու համար, որ տեղի ունեցած են և պիտի ունենան, միթէ՞ այդ ժողովին մասնակցողները չեն պատկանելու համար, որ տեղի ունեցած են և պիտի ունենան: Ինչ պատճառով չգործելու զանազան կուսակցութիւններէ բաղկացած համարախօսութեան մէջ:

Պ. Հիւսիսի կ'ըսէ— «Կարծում էր որ ընդհ. պատմականութեան ժամանակի որոշում անհրաժեշտ է, քանի որ այդ յայտարարելու ժամանակը կ'աւտուէ ունի ժամանակի հանգամանքները»:

1.— Բայց, պարտին վերջին պարագաները կ'ընդունին իբր ճշմարտութիւն և միակ պայման. սակայն պարտը կը հանի արդեօք բնիկ միջոցներով ժամանակի հանգամանքները թէ՛ պիտի դրայ և զգայնէ ու տեղեկացնէ: Մարտային պ. Լուսին թէ մի այլ քաղաքի կոմիտէն. . . .

Եւ այս պարագային անհրաժեշտ է գոյութիւնը այն մարմինին, որուն պարտականութիւնն ու զբաղմունքը պիտի լինի զգալ ժամանակը և հանգամանքները և զայն զգայնել տալ բոլոր գործադիր մարմիններուն: Ուրեք, սակայն կը հետեւի վերին ժողովին գոյութեան պատճառը և անոր պարտականութիւնը:

Ուրեք, որ կը քարոզեն, թէ պէտք է անդիմապ առ դեռ երկայնատեն շարունակել այս քաղաքական, անհոգաւորութեան կը մզն լիզգը. . . . յետոյ շարունակելով խորհրդաւոր կերպով: պ. Զօպանեան ա-

հանջէ ու ոչ թէ տղայական և երեւակայական գործնէութիւն: Պատասխանատուութեան որքան ծանր լինելը յայտնի է, հետեւաբար այդ պատմականութեանը ժամանակը կը հասցնէ, ինչպէս հասուցած է զանազան ազգայնէ, զանազան առաջնորդող տիպեր:

Բայց եւ չեմ կարծի որ այդ ժամանակը հասած չլինի Հայութեան համար, մեր յեղափոխական կարծապատմութիւնը իր մէջ ունի հարկաւոր ֆորմութներ, քաղքեր, անձնուէրներու և առաջնորդողներու յիշատակը և անոնցմէ շատերուն կենդանի տիպերը, մեզ կը մնայ միայն զիբար հասկնալ, այս կը պակսի մեզ:

Այս կարգի վիճարանութեան մէջ երբեմն կարի կը լինի իբր գորաւոր փաստ կ'ամ ապացոյց մէջ բերել զանազան իրողութիւններ, անձի եւ յայտնութիւններ, սակայն ողջախոհութիւնը և հեռատեսութիւնը մեզ թոյլ չեն տար, որ մենք այդ բնեք, այդ հրապարակումները շատ անգամ վնասակար կը դառնան և «անուղղակի» ու անդիմապ մասնութեան» մը գոյն չ'առնուեն: Հետեւաբար որչափ ալ ներքին կրկինք մեր ընդդիմախօսին պատմականելու ստիպուած պիտի լինիր շատ անգամ լուրջ ու ջը ներկայիս այդ հանգամանքները չենցոյց յայտնութիւններ, ինչպէս որ շատ անգամ և անգամ և անգամ զրուխներ այդ կ'ընեն, վրայ են մեր զանազան թիւրքերուն մէջ գրուած զանազան յօդուածներ:

Վերջին խօսք, իր արհաւիրքն այն ատեն կը գոյանայ «Համարախօսութեան»:

ԹԱՄԱՐԱՆԻ

Նեաեցին մեր առաքինի յեղափոխա-